

Látja-e más is?

EÖRSI ISTVÁN

„Jó látom, dokumentumtól dokumentumig szökdécselve, hogy különféle hitekkel és nézetekkel megrakodva mindig ugyanaz az ember menekíti magát tovább, egyik gyarlóságából a másikba, vargabetűkkel is e senki földje felé, vagyis olyan irányba, melynek végső pontján az én hangomon hangzik fel, hogy „Jelen”. Újra olvasom ezt az utolsó mondatot, és nyugtalanság fog el. Látja-e más is, ha könyvem végére ér, amit nekem olyan jó látnom?

E lapok egyik hőse, Lukács György, akihez folyvást visszatérek, hogy tőle startolhassak, mint kályhától a kezdő táncos, haldoklása kezdetén magnószalagra mondva élettörténetét kijelentette, hogy „A nagy életek konzekvensek”. Kínéztem az ablakon – 1971-et írunk, negyvenéves voltam akkor –, a Szabadság híd kemény szerkezetét látam, és árnyékát a nyugtalan vízen. Az állandóság és a mozgás egyidejű egységének látványa nem először rendített meg abban a Belgrád rakparti szobában. Kilenc évvel korábban verset is írtam róla: Ó tiszta szerkezet árnya! / Szerkezet szerkezete! / Örök áramlás a hártya, / az ész lehelete!

Szilárd szerkezet és örök áramlás: a következetes életekben egyedül az adhat a pillanatoknak értelmet, hogy szintézisbe hozzák ezeket az ellentéteket. Könyvem elején annak érzékeltetésére vállalkoztam, hogy miként hittem el a Rajk-per néven emlegetett égbekiáltóan primitív politikai és jogi tákolmányt. Minthogy első szám első személyben fogalmaztam meg ezt a kérdést, természetesen kellett találnom, hogy verhető híd akkori és jelenlegi énem közé. Egy velem azonos valakiről írok tehát, de olyan valakiről, akinek a gondolatait, cselekedeteit, még ösztönös reakcióit is felfoghatatlannak, rejtelmesnek, abszurdnak kell tartanom. Vajon felidéz-e könyvem azokat a személyes jellemvonásokat, amelyek a két szóban forgó valaki perszonalitását megvalósítják? Mert ha erre nem képes, akkor – bármit értek is dokumentumról dokumentumra szökdécselve – vagy könyvemem kell elmarasztalnom, vagy el kell ismernem, hogy életemből – és személyemből – hiányzik az a következetesség, amelynek igénye az élete tanulságait summázó Lukács szavai nyomán megfogalmazódott bennem. Vagy esetleg e korszak különleges életanyaga kínál magyarázatot erre az esetleges hiányosságra.

Budapest ostromának dermesztő telén, egy sugárzó délelőttön a Pozsonyi útról egyenesen a gettó közepébe, a Klauzál térre tereltek. A telizúfolt teret egyenruhás nyilasok fogták körül, röhögtek, kiabáltak, és szórakozottan a magasba lövöldöztek, a fejünk fölé. „Menjünk innen” – mondtam anyámnak. „Ezek itt lelőnek” –

felelte az anyám. „De csak talán lőnek le – válaszoltam –, ha viszont itt maradunk, akkor biztosan lelőnek.” Megfogtam anyám kezét, és átlépve a játszóteret körbefogó alacsony vaskerítést, két nyilas között elballagtunk a Klauzál utca irányába. Még aznap megtudtuk, hogy a téren maradókat sem lőtték le, csak megszabadították őket bundájuktól, télikabátjuktól, ékszereiktől, koffereiktől, egyszóval mindentől, aminek használati vagy csereértéke volt.

Semmilyen nehézségembe nem kerül, hogy perszonalitást létesítsek azzal a tizenhárom és fél éves emberrel, akitől a fenti mondatokat idéztem. Feltelezem, hogy ma is pontosan így gondolkodnék hasonló helyzetben. Egy évvel később, amikor latintanárom ráparancsolt egyik osztálytársamra, hogy térdeljen le, én a nagy csöndben elüvöltöttem magam: „Ne térdelj le!” A tanár engem is le akart térdepeltetni, majd ütésre emelte a kezét. „Ne merjen megütni!” – mondtam, és ő nem ütött meg,

kommunista hatalomátvétel időszakát becézték, végbement bennünk is. Én például 1948-ban még magától értetődő természetességgel mondtam nemet, amikor a kommunista irányítású iskolai Diákszövetség rá akart bírni arra, hogy terhelő tanú legyek klerikális összeesküvéssel vádolt osztálytársam perében. 1949-ben a Rajk-per már semmilyen erkölcsi dilemmát nem vetett fel a számomra. Csak az történt velem, ami egy nem tökéletesen impregnált sátorral: ellenálltam egy ideig a makacs esőzésnek, aztán egyszer csak beáztam. Ugyan melyik esőcsepp okozta a bajt? Ellenálló képességünk megsínylette, hogy mindenáron hinni akartunk egy szép, új világban, amelyet mi építünk fel. Jó lelkiismeretünkön nemcsak az öncsalás trükkjei gondoskodtak, hanem az a humanista gyökerű ideológia is, amely hazug forradalmiságot és még hazugabb egyenlőségmámort fejlesztve ki magából, a hősiesség patosz dicsőfényt fonta alkalmazkodásunk köré. Pácban

*A semlegesség ellen nem lehet fellázadni.
A hazugság azonban
előbb-utóbb választút elé állít:
vagy beleszokunk, és elfogadjuk
életünket meghatározó stratégiai elvnek,
vagy hadat üzenünk neki.*

mert az új rendszer elején nem tudta még, hogy hol ér véget a tanárok hatalma. Egy csapásra két haragost szereztem tehát: a diákok, aki letérdelt, és a tanárt, akit megaláztam az osztály nyilvánosságá előtt. Az igazságnak ezzel a kéretlen bajnokával is könnyen azonosulok. Sőt azzal a négyéves úriemberrel is, aki a Margit-szigeten megkergetett egy pávát, mert ez előzőleg kicsípett a lábából egy darab húst. „Visszacsi-pem!” – fogadkoztam futás közben bölgve az anyámnak. Igen, ez én vagyok, ezekben az epizódokban érvényesült jellemem következetessége.

Ebben a könyvemben azonban olyan időszakot kerestem fel, mely arra bízott, hogy lázongó alkatomat egy hivatalos – magát világorradalmi becélő – lázongás öntőformáiba lötytyintsem. A hivatalos lázongás a konformizmus netovábbja. Kereite között a beilleszkedés, a nyárspolgári koroknak ez a legelemibb erkölcsi parancsa az engedélyezett, irányított és ellenőrzött kollektív lázadás szinonimájává magasztosul. A tartalmatlan forradalmi külszín a hozzám hasonló alkatú és hozzám hasonlóan éretlen, tapasztalatlan személyeknek lehetőséget kínált arra, hogy jó lelkiismerettel idomítsák ideig-óráig személyiségüket a napi követelményekhez. A „fordulat éve”, ahogy a

nyei közül ma már csak arra emlékszem, hogy valami vicinálison zötyögtem (valószínűleg Miskolcra), egész nap esett az eső, és az épülő házak és üzemek között az úgyszintén épülő szocializmus sarát dagasztottam. Ezzel a nappal, ha valamely égi kamera megörökítette volna, valószínűleg illusztrálni tudnám, miféle kísérteties valóságérzékelésre gondolok. Megkockázatom azt az állítást, hogy épp olyan elveszette kovályogtam az „Előregyártott / vasbetongerendák, tetők és falak” között, „előregyártott, gyönyörű jövődönk”-ön mészázva a szitáló esőben, mint Kafka hőse, K. úr rejtelmes perének stációi között. Csakhogy K. úrból elveszetség árad, a tragédia előérzete, én pedig vigyorogva battyogtam egy még idegenebb világban DISZ-titkártól párttitkárig, miközben környezetem, helyzetem, feladatom meg nem felelése a végletekig fokozódott.

A párttitkárral öt percig beszéltem. / „Nekünk jött írni?” – villant föl szeme, / s már megismertem. Azt kutatja mindig, / ami közvetlen is segítene. / „Magukról írok. A lap egy napra küldött, örömmel maradnék tovább is pedig.” / És közben azon ujjongtam magamban, / hogy nekik írok, persze hogy nekik.

Micsoda hibbant szituáció. Ötperces találkozás. A párttitkár agyalágyult kérdése. Az én mély értelmű interpretációm. Válaszom. Ujjongásom. Hogyan vergődhetett ilyesmire a létezés rangjára? Ez a szituáció eltünteti a személyből a személyes elemeket. Kafka legbravúrosabb írói tette, hogy olyan hőst alkotott, akit személyes tulajdonságainak hiánya tesz feledhetetlenné. Az az ázottan és sárosan vi-gyorgó fiatalember, akit most felidézek, még személytelenebb, mert egy hamis elvárást testesít meg, vagyis személytelenség erkölcsileg nem semleges, mint K. úr, hanem hazug. De ez szerencséje is. A semlegesség ellen nem lehet fellázadni – K. úr engedelmesen tűri, hogy szíven szúrják. A hazugság azonban előbb-utóbb választút elé állít: vagy beleszokunk, és elfogadjuk életünket meghatározó stratégiai elvnek, vagy hadat üzenünk neki. Az én különleges történetem az általános sztorin belül úgy összegezzhető, hogy a sztyénből és kétségbeesésből táplálkozó közös, nagy lázadás előtt kis lázadások sorozatát produkáltam, a saját számlámra, a nagy, egyformásított hazugság sötétjében. Feltehetően alkati okok készítettek erre – ezért vélhetem azt, visszapillantva, hogy ugyanazt az embert látom, magamat, útban mai létezésem felé, de mások szeme elől persze eltakarhatja ezt az én apróságokból összetevődő különlegességemet a közös éjszaka.

Eörsi István Utószó –

Versdokumentumok magyarázatokkal, 1949–1956 című kötetének utószava.

A könyvet a Palatinus Könyvkiadó a könyvhétre jelenti meg.